

A FAUST-MONDA ÉS MAGYAR VÁLTOZATAI

Bornemisza Péter és Szenci Molnár Albert

Hogyan keletkezett a Faust-monda? Ez a kérdés érdekelte Goethét is. Véleménye szerint a tizenhatodik századból ered a monda, s megállapította, hogy „Faust történetét áthelyezték Wittenbergbe, és az áthelyezés biztosan a protestánsok műve”¹. Tehát anélkül, hogy ismerte volna az eredeti Spies-féle Faust-könyvet (*Historia von D. Johann Fausten*) vagy a forrásokat a történeti Fausról, Goethe tudta, hogy a Faust történetét nem egyetlen ember, hanem többen alkották. Amit Goethe a protestánsok befolyásáról és a Faust-monda áttételéről ír, azt úgy lehet érteni, hogy szerinte olyan változatok jöttek létre, amelyeket megérteni és megmagyarázni akkor lehet, ha a mondaszerzők szempontjait, céljait és módszereit ismerjük.

Goethének könnyebb volt erről a témáról írni. Ma már nagyon sok forrás áll rendelkezésre a tizenhatodik századi Fausról. Sok út vezet annak a könyvnek megírásához, amely 1587-ben jelent meg és amely által a Faust-monda világszerte népszerű lett. De a monda legfontosabb alkotóeleme az ördöggel való szövetség, és a fausti szövetség keletkezése jellemző az egész monda kibontakozására.

Semmi bizonyítékunk nincs arra, hogy a történeti Faust az ördöggel akart volna paktálni. Megbízható források szerint az 1507 és 1536 közötti évekből, Faust városról városra vándorolt mint filozófus, mágus, asztrológus és jóvendőmondó. A Faust ördögcimboraságáról szóló mendemondák először az 1530-as években Luther asztali beszélgetéseiben jelennek meg, majd egyre több, feltehetően Luther hatása alatt született kiadványban anélkül, hogy szó lenne az ördöggel való szerződésről, Luther hatását mutatja az említett Spies-féle Faust könyv, mely számos részletet átvész Luther beszélgetéseiből és írásaiból. Mivel Luther maga nem köti Faust személyéhez az ördöggel való szerződés témáját, nem is merült fel, hogy hatása lett volna a fausti szerződés eredetére.

Általánosan elfogadott, hogy Faust szerződését az ördöggel a Faust-könyv (*Historia*) névtelen szerzője találta ki, vagyis pusztán az irodalmi képzelet terméke. Ezzel szemben a *Historia* keletkezésére ható forrásokból az derül ki, hogy az ördöggel kötött szerződés mondája népszerű és töretlenül fejlődő hagyományként élt Wittenbergben Faust személyétől függetlenül.

Először is közelebbről kell megvizsgáljunk a Luther és közeli barátja, Melanchthon által előadott történeteket. Bár lehetetlen lenne minden utalást számba venni, ami az ördöggel kötött szerződés mondájára vonatkozik, a reformátorok csupán néhány történetben foglalkoztak e jelenséggel részletesen. Ezeket Luther asztali beszélgetéseiben, Melanchthon vasárnapi prédikációiban és Johannes Manlius 1562-ben megjelent *Locorum communium collectanea* című, főként Melanchthon prédikációit és beszélgetéseit közlő művében találjuk.

A továbbiakban egyetlen történetet elemzek, amelynek témája az ördöggel kötött szerződés, ennek fejlődése azonban a többi általam vizsgált történetre is jellemző. A történet változataiban jellegzetes transzformációs sémák mutathatók ki, s ezek az ördöggel kötött szerződés és a Faust-életrajz fokozatos összeolvadásának irányába mutatnak.

Amint ennek a wittenbergi paktum-mondának az alakulását vizsgáljuk, egy világos fejlődésvonalra bukkanunk. Előbb Luther és Melanchthon hatása alatt ölt formát, majd a tizenhatodik század második

¹ Goethe írja 1829-ben Zeltemek: „Die Geschichte von Faust wurde nach Wittenberg verlegt, also in das Herz des Protestantismus und gewiß von Protestanten selbst.” *Goethes Briefe*. Weimar. Bd. 46. 1908. 159.

felében teljesen új, eddig figyelmen kívül hagyott tényezők befolyásolják irányát. Ezek a tényezők készítik elő a fausti szerződés születését, ahogy azt az 1587-es *Historiában* találjuk.

A korabeli események fokozatos összeolvadását a szentek legendáiból ismert motívumokkal jól illusztrálja az egyik wittenbergi eredetű történet az ördöggel kötött szerződésről. A történet középpontjában egy Valerius Glockner nevű wittenbergi diák áll, Naumberg város polgármesterének fia és Luther barátjának, Georg Majornak tanítványa, egyben házának lakója. Az asztali beszélgetések-ből megtudjuk, hogy 1538. február 13-án Luther feloldozta Valerius-t a szerződés alól. Az elbeszélés szerint a diák „igen engedetlen volt, semmi egyenességet nem mutatott. Mikor ezen kétségbeejtő állapotában tanára faggatta, miért él így sem Istent sem embert nem félve, bevallotta, hogy öt évvel azelőtt elkötelezte magát az ördögnek ezekkel a szavakkal: Isten, feladom tebenned való hitemet, és más fogok szolgálni. Luther kikérdezte őt ezekről a szavakról és keményen megdorgálta, kérdezve vajon mondott-e más is, vajon megbánta-e tettét, és vajon kíván-e megtérni.” Ezután Luther imádkozott Valeriusért, hangsúlyozva, hogy Isten a gyengéd elbánást kedveli az eltévelyedettek tanításában és hogy Krisztusnak is a bűnösökre volt a legfőbb gondja. Így Luther szándéka világosan az volt, hogy a bűnösrel felismertesse az üdvözülés lehetőségét, és rávegye a bűnbánatra. Miután Valerius kijelentette a templom nyilvánossága előtt, hogy megbánta, hogy eladta magát az ördögnek és ezentúl az ellensége lesz, az elbeszélés azzal zárul, hogy Luther engedelmes és kegyes életre inti Valerius-t. Ha újra megkísértené az ördög, gyorsan meneküljön tanárához vagy káplánjához.²

Nem kétséges, hogy Antonius Lauterbach, aki jelen volt a Valerius feloldozó szertartáson, pontosan írta le, amit látott. Az elbeszélésből azonban nem derül ki, hogyan került sor erre a rendkívüli vallomásra. Mi készítette Valerius-t annak beismerésére, hogy az ördöggel szerződött, amikor egy ilyen beismerés rendszerint halálbüntetéssel járt? Nem zárhatjuk ki a lehetőséget, hogy Valerius azért vallott, mert szigorú büntetéstől félt, és talán, ahogy szokás volt, vallomás esetére enyhébb elbánást ígértek neki. Mindenesetre, az *examinare* ige ismétlődése azt sugallja, hogy Valerius olyan szituációba került, ami hasonlatos az ördögi mágia vádjával folytatott perekhez („...a praeceptore examinatus... Lutherus eum examinavit eumque graviter urgebat...”). Veszélyben volt, s talán úgy gondolta, hogy a vallomás megmentheti. Hogy valóban hitte-e, hogy az ördöggel szerződött, az itt nem számít. A lényeg az, hogy Luther meg volt győződve róla, s az ő nyomán Antonius Lauterbach is, aki szemtanú és az elbeszélés szerzője volt.

Több mint tizenöt évvel később, Philipp Melanchthon egy teljesen más változatát adta elő ugyanezen eseményeknek. Valerius Glockner neve itt már feledésbe merül. Az ifjú nem egy polgármester fia, hanem fiatal nemes, akinek az apja nem ad elég pénzt, hogy vidám diákéletet élhessen. Miközben nagy gondban van a pénzsűke miatt, találkozik az ördöggel rongyos öregember képében a városzéli erdőben. Az ördög megígéri, hogy rendszeresen ellátja pénzzel, ennek fejében a fiatalembernek vérrrel kell aláírni egy szerződést. Majdnem fél éven át nap mint nap az ágya alatt találja a megbeszélrt összeget, s ebből könnyelmű életet folytat. Ezután helyzete kezd gyanússá válni. Georg Major felszólítja tanítványait, hogy készüljenek a szent áldozásra, s a fiatalembert elárulja riadalma és izgatottsága. Ezután Luther közbelépéséről értesülünk, hasonlóképpen, mint Lauterbach elbeszélésében. A végén azonban újabb radikális eltérést találunk: miután Luther buzgón imádkozik kegyelemért, az öregember – vagyis az ördög – megjelenik és visszaadja a szerződést (chirographont), „O Du, O Du”, mondja még méltatlankodva Luthernek, amint eltűnik.

Melanchthon kiegészítései, változtatásai nem egészen voltak önkényesek. Az eredeti változatban nincs szó arról, hogy a fiatalember miért kötött szerződést az ördöggel. Melanchthon-tól megtudjuk, hogy pénzre volt szüksége. Ez persze a leggyakoribb magyarázat az ördöggel kötött szerződésekre az egész középkor során. Továbbá, több részlet szoros párhuzamot mutat a szentek legendáiban található szerződés-motívumokkal. A Theophilus-legendát általában a Faust-történet modelljének tekintik. Melanchthon elbeszélésének néhány eleme megtalálható Theophilus történetében is: az ördöggel kötött szerződést vérrrel írják alá, s a végén az ördög azt csodás módon visszajuttatja. Ez utóbbi elemet tekintve, még feltűnőbb a párhuzam egy Szent Basilius püspökről szóló történettel. Míg Theophilus, aki maga köt szerződést az ördöggel, végül Szűz Mária közbenjárására tér meg, Szent Basilius

² Martin LUTHER, *Werke. Tischreden*. Weimar, 1912–1921. Bd. 3. Nr. 3739. F. BARON, *Faustus. Geschichte, Sage, Dichtung*. München, 1982. 71–73.

feladata az, hogy megmentse egy bűnös lelkét, aki az ördög hálójába került és segítség nélkül nem menekülhet. Szt. Basilius egy bizonyos ideig rendszeresen eljár a bűnöshöz. Az először úgy érzi, hogy a szerződés miatt helyzete reménytelen. Lidércnyomások gyötrik, ördögök fenyegetik. De Szt. Basilius kitartó bátorításával a bűnös fokozatosan visszanyeri a reményt, és végül egy buzgó nyilvános ima, amely Szt. Basilius vezetésével zajlik le, csodás módon kényszeríti az ördögöt, hogy mondjon le a szerződésről. A végzetes dokumentum az aláírással a levegőn keresztül a püspök kezébe repül.³

Lehet-e véletlen ennyi egybeesés? Melanchthon záró passzusa világosan kizárja ezt a lehetőséget. Mind Basilius által megtérített bűnös, mind Theophilus először úgy érzi, hogy az ördöghöz vannak kötve, amíg csak a szerződés annak kezei közt van. A legtöbb tizenhatodik századi olvasó kétekedett volna Valerius Glockner reményében az üdvösségre a szerződés visszaszerzése nélkül. Melanchthon csodás befejezése, melynek eszméje szilárdan gyökerezik a középkori tradícióban, biztosítékot nyújt erre. Melanchthon történetében megfigyelhetjük azt a logikus és természetes folyamatot, amikor egy megtörtént esemény összeolvad régebbi, jól ismert történetek lényeges vetületeivel, melyek esetünkben az ördöggel kapcsolatos situációkra nyújtanak elfogadható magyarázatot.

Miért tűnik Melanchthon története olyan radikálisan különbözőnek Lutherétól? Bár az új változatban a pénzszüke jórészt indoklást ad a fiatalember cselekedetére, van egy másik, talán még jelentősebb dimenziója a változtatásoknak. Új kicsengése lett a történet tanulságának. A bűnös megtérése és a kegyelembe való reménység már kisebb jelentőséggel bírnak, egy új gondolat kerül előtérbe. Melanchthon története Luther imájának csodás erejét hangsúlyozza. Martin Luther már nem élt, és Melanchthon átalakította Valerius Glockner feloldozójaként játszott viszonylagosan szerény szerepét egy szenthez hasonló figurává, aki képes ugyanazt elérni, amit Szt. Basilius megtett. Ez nem egyszerűen a gyülekezethez visszatért bűnös története, itt már mítikus küzdelem folyik, melyben a gonosz erői emberfeletti eszközökkel győzhetnek le. Melanchthon hite Luther küldetésében a keresetység megújítására új távlatot adott az eredeti történetnek. Mindenesetre láthatjuk, hogy a keletkezési körülmények nem hagyhatók figyelmen kívül ezekben az elbeszélésekben: az elsőben Luther reagál egy szituációra, melyben úgy látja, hogy az ördög karmaiból kell kimenteni egy fiatalembert, a másodikban Melanchthon újra fogalmazza a történeteket oly módon, hogy az ördöggel kötött szerződés okai világossá váljanak és Luther mint isteni ihletű vezér jelenjen meg.

Szent Basilius életét, s benne az ördöggel kötött szerződés történetét jól ismerték és becsülték Wittenbergben. Hatásának meggyőző bizonyítéka, hogy maga Georg Major adta ki Wittenbergben 1544-ben, s Luther írt bevezetőt ehhez a kiadáshoz.⁴

A wittenbergi ördögpaktum-történet később sem merült feledésbe. Lercheimer *Christlich bedencken und erinnerung von Zauberey* című művében jelent meg 1585-ben, két évvel a *Historia* előtt. Ez a munka, sok más példabeszédgyűjteményhez hasonlóan, elősegítette Faust hírnevének elterjesztését. Nem kevesebb, mint öt passzus foglalja Fausttal (Lercheimer egyébként a név Faust változatát használja, szemben a XVI. században elterjedt Faustus változattal). A könyv az ördögi mágia veszélyére hívja fel a figyelmet és az ördög valóságosságát és hatalmát úgy ábrázolja, ahogy az megfelelt a korabeli gondolkodásnak. Abban különbözik azonban a legtöbb hasonló gyűjteménytől, hogy erőteljesen kiáll amellett, hogy türelmesebbnek kell lenni a boszorkánysággal vádolt személyek büntetésénél. Ilyen értelemben Johann Weier (*De praestigis daemonum*, 1563) követője. Mint Weier, Lercheimer is úgy tartotta, hogy számos esetben ártatlan embereket büntettek kegyetlenül és feleslegesen. Ez a felfogása kifejezésre jut a wittenbergi eredetű történetek előadásában. Mint látni fogjuk, ellenséges érzülete a megbánást nem mutató, tanult ördögi mágusok iránt elősegítette a fausti szerződés legendájának kialakulását.

³ E. KROKER, *Anekdoten Melanchthons und Leipzig – Schriften des Vereins für Geschichte Leipzigs* 10 (1911) 124–125. A. SCHEIBER, *Die ersten ungarländischen Spuren der Faustsage – Fabula* 11 (1970) 274–275. Gy. ORTUTAY, *Die Faustsage in Ungarn – Volksüberlieferung. Festschrift für Kurt Ranke*. Hrsg. F. HARKORT et al. Göttingen, 1968. 267–268.

⁴ J. de VORAGINE, *Legenda aurea*. Dresden, 1846. 122–125. G. MAJOR, *Vitae patrum in usum ministrorum verbi*. Wittenberg, 1544. 211–216.; J. M. WEISS, *Erasmus at Luther's Funeral: Melanchthon's Commemorations of Luther in 1546*. *Sixteenth Century Journal* 16 (1985), 91–114.

Lercheimer álnév alatt Hermann Wilcken vagy Witekind (1522–1603) rejtőzött, aki a heidelbergi egyetemen tanított görög irodalmat és matematikát. Diákként 1548-tól élt Wittenbergben. Büszke volt arra, hogy Melanchthon tanítványai közé tartozott. Valerius Glockner ördöggel kötött szerződésének Lercheimer-féle változatán felismerhető Melanchthon hatása. De ez a történet most új összefüggésben jelenik meg. 1585-ben, éppen két évvel a *Historia* megjelenése előtt, Augustin Lercheimer úgy mondta el ugyanazt a történetet, hogy az relevánsan utal a fausti ördögpaktum eredetére.

„D(oktor) Luther és Philipp M(elanchthon) idejében az ördögi varázsló, Faust, Wittenbergben lakott, mint már korábban említettem. Eltűrték őt annak reményében, hogy esetleg megtér és megjavul. De ez nem történt meg, sőt ehelyett még másokat is elcsábított (egyet közülük én is ismertem, aki találkozott vele [Fausttal], amikor az erdőben ment nyulat fogni). Végül a herceg elrendelte, hogy csukják börtönbe. De az ördög figyelmeztette, és segítette neki elmenekülni. Nem sokkal ezután a szellem, aki huszonnégy éven át szolgálta, brutálisan meggyilkolta őt. Ezen kívül, Doktor G. M. házában él egy diák, aki jobban szeret inni meg játszani, mint tanulni. Ahogy egyszer pénz szűkében sétál a városon kívül és azon töpreng, hogyan is juthatna pénzhez, találkozik valakivel, aki megkérdi, miért olyan szomorú és nincs-e szüksége pénzre. Ez a személy hajlandó őt bőszégesen ellátni pénzzel, a diáknak csupán a lelkeről kell lemondani, és egy szerződést aláírni, de nem tintával, hanem a saját vérével. A diák beleegyezik. Másnap újra találkoznak, az egyik hozza a szerződést, a másik a pénzt. A doktornak feltűnik, hogy a diáknál pénz van, és gyanakodni kezd, mert tudja, hogy a szülőktől nem kapott semmit. Maga elé hívja a diákot, és kérdőre vonja, hol szerezte a pénzt. A diák mindent bevall. A doktor megdöbben, és értesíti Luther doktort és másokat, akik látni akarják a diákot. Megdorgálják és kioktatják, hogyan szabadulhatna a szerződés alól. Imádkoznak érte, és addig gyötrik az ördögöt, míg az kénytelen visszaadni a szerződést. Így a fiatalembert sikerült kiszabadítani az ördög markából, megmentették és visszavezérelték Istenhez. Nem vetették rögtön börtönbe, és utána nem égették el máglyán. Mint ez a példa is mutatja, inkább megtéríteni és meggyógyítani kell az ilyen embereket, mintsem megölni őket.”⁵

I.

„Zur zeit D. Luthers und Philippi hielt sich der schwartzkünstler Faust, wie ob gemeldt, ein weile zu Wittenberg: das ließ man so geschehen, der hoffnung, er würde sich auß der lehr, die da im schwang gieng, bekeren und beßern. Da aber das nicht geschahe, sondern er auch andere verführte (dern ich einen gekannt, wann der ein hasen wolte haben, gieng er in wald, da kamm er im in die hende gelauffen) hieß jn der Fürste einziehen in gefengnuß. Aber sein geist warnete jn daß er davon kamm, von dem er nicht lange darnach grewlich getödtet ward, als er jm vier und zwantzig jar gedient hatte. Auch war ein Studente da, bey Doctor G. M. der sauff und spielte gerne. Da es dem an gelt mangelte, und eins tags auß dem thor spazierte in schweren gedanken, wie er mögt gelt uberkommen, begegnet jm einer, der fraget, warumm er so traurig sey, ob jm gelt gebreche? Er wil jm gelts gnug verschaffen, so fern er sich jm ergebe und verschreibe, nicht mit dinte, sondern mit seim eigen blute. Er spricht, Ja. Folgends tags zu bestimmter stunde kommen sie da wider zusammen: dieser bringt die handschriff, jener das gelt. Der Doctor vermerckt daß er gelt hat, verwundert sich wo es her komme, weil er wußte daß er jm die ältern keins schickten. Nimmt jn für, erforschet wo ers genommen habe. Er bekennt wie es sey zu gangen. Deßen erschreckt der Doctor: klagts D. Luthern und andern, die berüffen den Studenten zu sich, schelten und lehren jn was er thun sol, daß er von solcher verpflichtung loß werde. Betten für jn zu Gott: trotzen dem teuffel so lang, daß er die handschriff wider bringt. Also ward der jüngling dem teuffel auß dem rachen gerissen und erhalten, und wider zu Golt bracht: ward nicht zur stund in thum und darnach ins fewr gelegt. Diesem exempel nach solte man fleiß anwenden und sich bearbeiten mehr solche leute zu bekeren und zu beßern, dann ummzubringen und zu verderben.”

(A. LERCHEIMER, *Christlich bedencken und erjnnung von Zauberey*. f. 44^r–45.)

⁵ A. LERCHEIMER, *Christlich bedencken und erjnnung von Zauberey*. Heidelberg, 1885. 44^r–45. C. BINZ, *Augustin Lercheimer und seine Schrift wider den Hexenwahn*. Straßburg, 1888. C. E. FOERSTEMANN, *Album Academiae Vitebergensis*. Leipzig, 1841. 242.

Itt jelenik meg először az ördöggel kötött szerződés és Faust egyetlen példabeszédén belül. Az egyik rész kifejezetten Fausról szól. Lercheimer lényegében megismétli, amit Johannes Manlius szerint Melanchthon mondott Faust meneküléséről: „Az idézett Faust elmenekült Wittenbergből, amikor a kegyes Johann herceg parancsot adott letartóztatására.”⁶ De Lercheimer jelentős mértékben átdolgozta forrását, sok új részlettel bővítette, részben legalábbis saját feltevései és tapasztalatai alapján. Lercheimer magyarázza például, hogy Luther és Melanchthon megtúrták Faustot abban a reményben, hogy megváltozik, ami hiú reménynek bizonyult. Lercheimer azt állítja, hogy ő maga ismert valakit, akit Faust elcsábított, a feltevés valószínűleg Lercheimernek azon hitén alapul, hogy Faust és az ördög egy és ugyanaz a személy. Mindenesetre valószínűtlen, hogy bárki is találkozott volna Faust-tal a wittenbergi erdőben, nincs megbízható bizonyíték arra nézve sem, hogy Faust valaha is járt Wittenbergben. Hanem Lercheimer, mint Melanchthon is, megkísérelt magyarázatot találni bizonyos jelenségekre, melyeket forrásai homályban hagytak. A legmeglepőbb és legérdekesebb új részlet az az állítás, miszerint az ördög huszonnégy éven át szolgálta Faustot, mielőtt kegyetlen módon végzett vele. E huszonnégy év a fausti szerződésnek jól ismert eleme. Egy másik részben ugyanis Lercheimer arról számol be, hogy az ördög megakadályozta Faust megbánását, sőt, másodszor is kötelezte egy szerződés aláírására. Ezeket a részleteket az 1587-es *Historián* és a wolfenbütteli kéziratok kívül egyetlen más ismert korai forrás sem említi. Joggal feltételezhetjük, hogy Lercheimer szövege volt a Faust és az ördög közötti szerződés egyik forrása.

Nem tudhatjuk biztosan, vajon Lercheimer volt-e az első, aki ilyen határozottan úgy vélte, hogy Faust szerződést kötött az ördöggel. Lehetséges, hogy valamilyen ismeretlen forrás hatott rá. Mindenesetre, Lercheimer lényegesen hozzájárult a fausti ördögpaktum mondájához azáltal, hogy Faust alakját összefüggésbe hozta a wittenbergi erdővel. A szövegösszefüggésből világos, hogy ennek a részletnek ő a forrása. Ám az erdő mint találkozóhely az ördöggel a szentek legendáira volt jellemző, s ez az összefüggés magyarázza a példabeszéd második részét.

Ez a rész, melyben a diák, miközben Wittenberg falain kívül sétál, találkozik az ördöggel, olyan információt közöl, melyről tudjuk, hogy a szentek legendáiból ismert ördögpaktumokból származik: vagys az a motívum, hogy a szerződést vérrel kell aláírni, ahogy azt a *Historia* ördöge is kívánja.

A példabeszéd tanulsága arra szolgál, hogy még szorosabban összekösse Faust tevékenységét és a wittenbergi diák szerződését az ördöggel. Az ilyen történetek segítettek alátámasztani Lercheimernek azt a nézetét, hogy nem szabad elhamarkodottan égetni embereket a máglyán. A „bekerén” szó két helyen is előfordul a példabeszédben. Hangsúlyozza, mennyire fontos, hogy erőfeszítéseket tegyünk olyan emberek megmentésére, mint Faust és a wittenbergi diák.

Lercheimer *Bedencken*-je a legteljesebb kiadása az ördöggel kötött szerződésről szóló wittenbergi történeteknek. Korai változatát tartalmazza azoknak a történeteknek, melyek végül bekerültek a *Historiába*. Így a Lercheimer könyvében található szerződés-történetek tanulmányozása a *Historia* eredetének fontos kérdéseivel vezet minket.

A monda, mellyel foglalkoztunk, egy mintegy ötven éves időszak alatt keletkezett és fejlődött. Bár az idők során számos fejlődési fokon ment át, ezek mindegyike az ördögi mágiától való félelmet tükrözi. Ahányszor felbukkan, mindig erősen megváltozott formában jelenik meg. Érdemes szemügyre venni a változás folyamatát.

Valerius Glockner története egy meghatározott történeti eseményhez visz közel. Bár őt személy szerint nem fogták perbe ördögi mágia miatt, Luther szigorú fenyegetései olyan vallomást eredményeztek, amely a boszorkányperekre volt jellemző. A vallomás nem különbözött sok más hasonlótól. Az ilyen ördöggel kötött szerződések valóságát a legtöbb ember számára épp a boszorkányperek erősítették meg, melyek egyre inkább a tizenhatodik század hétköznapi életének részévé váltak. Ezek a perek termékeny talajt biztosítottak az ördöggel kötött szerződésről szóló wittenbergi történetek számára.

⁶ J. MANLIUS, *Locorum communium collectanea*. Basel, 1565. 39. BARON, 57–58.

⁷ Erről a kérdésről írtam részletesen egy tanulmányban, amely a következő címmel jelent meg: „The Faust Book’s Indebtedness to Augustine Lercheimer and Wittenberg Sources.” *Daphnis* 14 (1985) 517–545.

A Valerius Glocknerről szóló híradások szenvedélyes hitvitázók közvetítésével jutottak hozzánk, akik kétséget kizáróan meg voltak győződve a vádlott bűnösségéről. Soha nem kérdőjelezik meg az ördöggel kötött szerződés valószínűségét.

Philip Melanchthon elbeszélésében rámutatunk az ördögpaktum történetek és a szentek legendái közötti kapcsolatra. Hasonló kísérletek történnek a bűnös rábeszélésére, hogy kétségbeesés helyett reménykedjék az üdvözülésben. Hangsúlyt kap, hogy az ördöggel kötött szerződés felbontható, sőt fizikailag semmissé tehető. Mivel Melanchthon így eltér a történeti anyagtól, bizonyosra vehetünk egy fúziós sémát a szentek legendái és a wittenbergi ördögpaktum történetek között. Hogy Melanchthon számára ez a fajta fúzió jellegzetes, a Fausthoz fűzött kommentárjából látszik: amikor beszámol Faustus menekülési kísérletéről Velencében, Faustot Simon mágus alakjához hasonlítja, akinek hasonló mutatványát a *Legenda auera* is megörökítette. De még Luther elbeszéléseiben is észrevehető bizonyos tendencia a szerződés-történetek rémisztő aspektusainak tompítására, egy potenciálisan tragikus végkifejlet elkerülésére. Luther igyekszik megmenteni a bűnös lelkét. Ahogy Luther próbálja Valerius Glocknert visszatéríteni az egyház kebelébe, öntudatlanul is Szent Basiliusszal analóg helyzetbe kerül. Luther hangsúlyozza az eset kétszeres tanulságát: vizsgálatás a híveknek és figyelmeztetés a hit ellenségeinek. Luther és Melanchthon határozottan az előbbi, pozitív eszmét és célt állítják a középpontba.

Nincs egyenes irányú fejlődési vonal egyik wittenbergi történettől sem a fausti szerződéshez. Luther és Melanchthon interpretációjában a tendencia az, hogy megbocsátást, könyörületes bánásmódot és az üdvösség útját kell keresni a bűnös számára. A reformátorok emberséges törekvése természetesen felhasználja a legendáriumok elbeszéléseit az ördöggel kötött szerződésekről. De épp ezért figyelmet kell fordítanunk Weier és Lercheimer műveire, akik könyörületes bánást kívántak a boszorkányokkal szemben, és támadták a tudós varázslókat mint veszélyes és ördögi személyeket. Ezen ördög-paktum-történetek szerzőjének toleráns nézete hatásosnak bizonyult; a jellegzetesen fausti szerződés-legenda kialakulásában a tudós mágus üldözése meghatározó tényezőként jelenik meg a tizenhatodik század második felében. Lercheimer: Faustja jelképes és olyan agresszív támadások célpontja, melyeket egyébként tanulatlan asszonyok irányítottak.

Lercheimer 1585-ös *Bedencken*-je a *Historia* kinyomtatása és valószínűleg első megírása előtt, képes volt összeegyeztetni a wittenbergi történetek nyújtotta különböző elemeket és bizonyítani, hogy ezek az elemek közvetlen hatást gyakorolhattak a Faust-életrajzra. Lercheimer ezt legdrámáibb módon Valerius Glockner történet-változatával mutatja, melyet közvetlenül a reformátorok sikertelen kísérletéhez kapcsol, hogy Faustot kiragadják huszonnégy éves szerződésének rabszágából.

Helytelen lenne a fausti ördöggel kötött szerződésben csupán az alkotó képletet termékét látni. Mielőtt irodalomná vált, komolyan vették mint történelmi realitást. A Faust-monda valamennyi szerzőjét áthatotta az ördögi varázslás rettentő veszélyének tudata, és erőfeszítésük, hogy ezzel a bajjal egyszer s mindenkorra leszámoljanak, talán a legerősebb tényező volt a fausti paktum különféle elemeinek összehangolásában.

Nagyon érdekes a wittenbergi szerződéstörténet szerepe a *Historiá*-ban. A Faust-könyvről szóló tanulmányokban nincs említés arról, hogy Lercheimer ismerte és átalakította a wittenbergi hagyományt. Ez a tény arra mutat, hogy Lercheimer akaratlanul előkészítette a *Historia* megírását. De a wittenbergi hagyomány fontosságát még egy más oldalról is meg lehetne vizsgálni. A wittenbergi történetek és példabeszédek nagyon népszerűek és hatásosak voltak. Ezt bizonyítják a Magyarországon található változatai: először Bornemisza Péter *Ördögi kísértetei-ben* található példabeszéd, ahol megint egy wittenbergi diákról van szó, és másodsor egy Szenci Molnár Albertről szóló történet. A kérdés, hogy milyen összefüggésben állnak ezek a történetek egymással, a wittenbergi forrásokkal és az egész Faust monda kialakulásával, nem lehet néhány szóval elintézni; de azokat a feltételeket és körülményeket, amelyek a magyar változatokat létrehozták, érdemes közelebbről megnézni.

Bornemisza így ír egy wittenbergi diák „csalakoztatásáról”:

„Egy Deac Wittenbergaba, mikor nagy reszsegre attá volna magat, az ördög megyen melle reszges ember kepebe, es együt iszic vele, végre mond: Ad nekem magad, es fogad fel, hogy soha nem nézed az irast, es im oly irast adoc, hogy mikor rea, imez vissza fordult igeeket mondod, annyi arany forint hul ki belöle a mennyit akarsz. Fel fogadgya, es véreuel keze irast iria, kibe neki köti magat. Es sokaig hasznat veszi az leuelnec, végre nem túrheti, hanem meg nézi mit irtac: Es rut ektelen aszony ember szerszama, es az firfiué volt benne, valami vndoc igekek: Az hogy rea tekint, meg szelesedic, el ijed,

es el futamodic, mint ha üzne az ördög. Végre meg fogiac, es ki vallya minden dolgat, es imatkoz-tac erőtte. De sokat pörlöt az ördög az ő maga irasaul érte, kit ő neki mutogatot, de egyeb nem latta. Aztis mikor megmondana, hogy mig nala lesz keze irasa nem terhet meg, azertis könyörgöttec, es ala vetti közikbe, es czattogassa[1] e[1]mulic.

Az WR mind az mi erőtlenségünknecc batoritasara mielte ez fele dolgokat, es hogy meg tanyitson, az igaz könyörgés, es ioban valo foglatatosság, mely foganatos az ő neube.

Az vtan azon Czedulara azon igeket mondtac az Predicatoroc, az iffiu elöt, de egy penz sem eset, es meg mondta neki, hogy az ördögi bizodalom segítötte ötet, de ám el veszet volna miatta ha az WR czuda keppen nem könyörül volna rayta.”⁸

Könnyű felismerni, hogy bizonyos részletek itt Melanchthontól származnak, akit Bornemisza tanárként tisztelt. Bornemisza, csak úgy mint Melanchthon, egy vérrel kötött szerződésről, bűnbánatról, közös imádkozásról és az ördögi paktum csodálatos visszazszerzéséről tudósít. Nem tudjuk, hogy Bornemisza ezt a történetet igazán hallotta-e vagy csak egy kéziratban olvasta. Eckhardt Sándor alapos kutatómunkája azt mutatja, hogy Bornemisza nagy mértékben támaszkodott konkrét forrásokra: „Bornemisza Péter és Manlius szövegei között oly sűrű és oly pontos az egyezés, hogy itt csak olvasmányzerű felhasználásra gondolhatunk és talán csak a wittenbergi diák ördögi szerződésének története az egyetlen német vonatkozású historia, melyet esetleg Melanchthon szájából hallott a magyar prédikátor. A többi esetben, ha a katedráról hallotta is ezeket az elretentő és épületes történeteket, kényelmesebbnek találta Manliushoz fordulni, akiben bizonyára felismerte Melanchthon hangját és szellemét.”⁹

Nagyon érdekesek azok a részletek is, amiket Bornemisza biztos nem Melanchthontól vett át. Ezek: a diák részegsége, a szerződés különleges feltételei, hogy nem nézheti meg az ördögtől kapott papírt; a diák kíváncsisága és végül a bizonyíték, hogy csak az ördögi közreműködés tette a pénz elővarázsolását lehetővé. Bornemisza már a történet bevezetőjében ismerteti, hogy mi fontos neki ebben a példabeszédben: a részegség és a paráznaság veszélye.

Az ivás és bujálkodás mint kísértések a könyvben sokszor szerepelnek; itt azonban éles megvilágításba vannak helyezve, és úgy tűnik, hogy Bornemisza a wittenbergi hagyományt sok egyéni fantáziával átdolgozta oly módon, hogy ez a történet is a kísértések elleni harcot szolgálja. De mégsem ez a megfelelő magyarázat. Már tizenkét évvel az *Ördögi kísértetek* befejezése előtt, 1567-ben megjelent Baselben egy példabeszéd-gyűjtemény, amelyben a francia szerző, Cognatus Gilbertus, sokkal részletesebben meséli el mindazokat az eseményeket, amelyek Bornemiszánál mint újdonságok szerepelnek. Ez a forrás, amely ismét az ördögszerződés wittenbergi hagyományára támaszkodik (de ettől alaposan eltér; például Cognatus maga veszi át a fiú megtérítőjének a szerepét!), valószínűleg Bornemisza kezében volt.

II.

„...Est adolescens quidam quindecim natus annos: is nescio quomodo a pestilentissimis quibuspiam adolescentibus illectus, & corruptus, coepit in cauponis taberna perpotare, praeceptore ob aetatem nihil minus suspicante: nisi quod postea oculi, & uino, & sceleris conscientia nigrescentes, mentis atrocem arguerunt. Itaque cum iam frequens & notus in caupona sederet: aderat quondam ibidem adolescens quidam ignotus, quem equidem cacodaemonem fuisse non dubitauerim. Is hunc puerum a combibonibus ad se seducit, cumque eo huiusmodi sermonem instituit. Heus (inquit) puer, quoniam

⁸ BORNEMISZA Péter: *Ördögi kísértetek*. (A kiadást gondozta és jegyzetekkel ellátta ECKHARDT Sándor). Bp., 1955. 138.

⁹ BORNEMISZA P., i. m. 255. Nem tudjuk, hogy mikor volt Bornemisza Wittenbergben. Petrus Besnemus Hungarus, akit 1559. szeptember 13-án jegyeztek be a wittenbergi anyakönyvbe, nem azonosítható Bornemiszá-val. (BORZSÁK István *A magyarországi Melanchthon-recepció kérdéséhez*. ItK 1965. 436.) Egy Petrus Bessenyei, aki feltehetőleg nem Bornemisza, 1557-ben szerepel mint diák Wittenbergben. THURY Etele, *A wittenbergi Magyar bursa anyakönyve. Iskola-történeti adattár II.* (1906.) 17.

perspicio tuam indolem optimis artibus esse dignam, diuinam quandam rationem tibi impertitam, qua possis non magno negotio tibi quantumlibet parare pecuniae. Puer iam corruptissimus, ad pecuniae uocem excitatus impense obsecrat, ut sibi id liceat discere: Docebo (inquit alter) si promittis te hic caupinariae pro me octo daturum duodenarios. Promisit. Tum doctor ille, chartulam capit in ea describit arcana quaequam. Eam rursus complicat ac puero tradens stipulatur his uerbis, Promittis (inquit) te ex animo crediturum, quae hic scripta sunt: quaeque significata? Ait se credere. Caue (inquit) ne quando chartam aperias inspiciendi gratia. Iam ut intelligas artem non esse nugatoriam, exemplum te inspectante edam. Et chartulam complicatam sinistrio pugno includit, ita ut summae orae circa pollicis flexum in summa manu eminent & uiderentur. Deinde pugno sinistro dextrae indicem, & medium quos uocant digitos superimponit, ita ut inter eos dispessos charta uideri posset. Pronunciat pauca uerba: simul ex pugno sinistro a chartula inter digitos umbra quaedam auri obscurior apparet. Eam illico digitis excutit, inciduntque in mensam sexaginta aurei coronati: tantum enim nummorum optauerat. Tractant utriusque manibus; aurum solidum erat. Puer hic noster chartulam aufert, experitur ipse apud se.

Optat decem tantum duodenarios: quantum optauerat, tantum accipit: deinde curiositate ductus, non temperat sibi, quin chartulam aperiat. Statim ut obscoenas illas imagines uidit oculi nigrescere coeperunt, uertigine rapi caput. Neque soli sibi se iam credebat, quocumque iret subinde respectans, tanquam a tergo insequentem quempiam uideret. Iam conturbernalis quidam adolescens animaduertat nouum ali monstrum, expiscatur. Paeceptoris iussu puer omnem rem aperit. Persuasus, chartam sacram in ignem coniecit. Ea, semihora medijs in flammis durauit inusta, quum nulla magis materia ignem rapiat: adeo ut puer ipse admirans, exhorresceret. Ego porro quum rem tam prodigiosam e praeceptore cognouissem, puerum ad me accersi, simul uti negotium omne perdiscerem, simul ut corruptam mentem salutari oratione sanarem. Persuadeo illum artis authorem fuisse non hominem, sed cacodaemonem: et quod se quae picta essent credere respondisset, id ueram fuisse idolatriam, impietatis fuisse eas imagines. Atque ut plane puero fidem facerem, iubeo easdem in chartula describat. Paret. Quae si cupis cuiusmodi fuerint cognoscere: in medio sphaericus erat circulus, tamquam orbis, duabus lineis rectis per diametrum intersectus, crucis figura: supra, facies depicta, imminens circulo, horrida, cornuta, & tanquam cacodaemonis. Ad dextram, binae cruces inter se cohaerentes, ad hunc fere modum. Ad laeuam obscoena pars mulierum: eique aduersum, & tanquam infestum pudendum uiri membrum. Rogabam, nunquid picturae deesset. Negat. Disco & gestum & uerba. Ea haec erant lingua nostrate, Orichalcum natat, aurum salit. Cum omnia rite parassem, admonui puerum ut diligenter attenderet, nunquid a me praeteriretur, & hanc artem nihil nisi meram idolatriam esse intelligeret. Nam quae hic depicta sunt, ea tenus credo, si impia non sunt, si Deo non inimica. Simulque dispensis digitis, uerba pronunciaui: neque pecunia apparuit neque quicquam omnino consequutum est. Mirabatur puer. Et scis (inquit puer) quid a me praeteritum sit? Respondeo, Quod tu his assentiens figuris, Deum abnegasti, id quo ego non feci. Deinde chartulam in ignem conieci, & arsit protinus. Successit tamen nescio quod horroris, ut nocte eam (nam solus in cubiculo dormio) somniorum terriculis quietam parum quietam caperem. Quin & hac scribens subinde exhorruui, cum tamen sim unus mortalium contra istiusmodi pauores durissimus. Sed quoniam coepimus loqui monstrosa, exordiar narrare, quae hoc prodigioso dira feritas produxerit aeuo: partim quae perspexi his oculis, partim quae accepi auribus & amicorum literis: inter quae profecto plurima cognitione dignissima inuenies, & magis atrocia, quae quod Vlysses super coenam attonito narrabat Alcinoos.” (COGNATUS, *Narrationum sylua*. Basel, 1567. 543–547.)

Bornemisza e forrás segítségével felfrissíthette halvány emlékeit a wittenbergi történetről. A két hagyományág összehangolásában lehet Bornemisza egyéni alkotását felismerni.

Egy másik történetben, amit Bagalyi Ferenc több mint száz évvel később írt be egy könyvének utolsó előtti lapjára, Molnár Albert neve áll a régi wittenbergi diák helyett.¹⁰ Molnár a tengerparton találkozik egy kereskedővel, aki valójában az ördög. A továbbiakban megmarad az eredeti történet, ahogy ezt ismerjük Melanchthontól. Hogyha ezt a történetet összehasonlítjuk Melanchthon változatá-

¹⁰ VÁSÁRHELYI Judit, *Molnár Albert és a Sátán szövetsége*. ItK 1977. 395–403.

val, látjuk, hogy a szerző közvetlenül ezt a forrást használta (a Cognatus–Bornemisza változatoknak nincs semmi nyoma).

Érdekes kérdés még, rászolgált-e Molnár arra, hogy ilyen megvilágításba kerüljön.¹¹ Amint már láttuk, ilyen történeteket más szempontból is lehet vizsgálni. Tapasztalataink alapján azt a kérdést kell feltennünk, hogy mit is akart a szerző ezzel a kis Molnár-történettel elérni. Nem ismerjük a szerzőt. Tudjuk azonban, hogy Bornemiszával ellentétben az ő célja nem a szöveg, hanem a szereplők megváltoztatása volt. Ezt a név-cserét én úgy értem, hogy a szerző valamilyen okból Molnár ellensége volt. A történet lutheránus eredete és további népszerűsége a lutheránus Bártfán azt sugallja, hogy valóságos okokból egy lutheránus szerző a református Molnár tevékenységét és jó vesztélyesnek tartotta és ezért gondolta, hogy Molnár az ördöggel cimborált.

Vásárhelyi Judit álláspontja az, hogy Bagalyi Ferenc „szép, tiszta külalakkal” írta be a szöveget a könyvbe, mintha egyszerűen másolta volna.¹² Ez biztos így történt, mert Molnár Albert egy későbbi kéziratból ismert éneke mutatja, hogy volt egy korábbi, közös forrás, amely talán nyomtatott formában már máshol is ismert volt.¹³ Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy Bagalyi nem akármilyen könyvbe írta be Molnár történetét. Ez a könyv Andreas Hondorff lutheránus példabeszéd-gyűjteménye volt, melynek egy korábbi kiadása mint a Faust-monda irodalmának egyik forrása ismert.¹⁴ Tudjuk, hogy ezt a könyvet Bagalyi nagyon figyelmesen olvasta. A könyvben az ismert ördögszöveg-történet két különböző változatban található.

„Puer quidam Lotharingus, honesto loco natus, aequalium improbitate corruptus, coepit in caupona perpotare, inscio Gilberto cognato Nozoreno, cuius fidei concreditus erat. Accidit vt adolescens ignotus (quem cacodaemonem fuisse, postea compertum est) puerum a combibonibus seduceret, & artem parandae pecuniae facili camine conceptis verbis se communicaturum promitteret, si modo cauponi suo nomine symbolum numeraret, & ex animo, quae in codicillo facto a se exarata scripta essent, crederet, neque vnquam libellum sacrum explicaret. Puero omnia se facturum pollicente, specimen artis edit: & charta sinistro apprehensa pugno, dextrae manus indice & medio compressa, & carmine admurmurato (linqua gallica, orichalcum natat, aurum salit) LX. coronatos, quot optauerat, e digitis excutit. Puer Praeceptorem imitatus pari successu, laetus cum charta abit, & curiositate ductus eam aperit, vt consimilem aliam conficeret. In medio sphaericus erat circulus, tanquam orbis, duabus lineis rectis per diametrum intersectus, crucis figura, supra facies depicta imminens circulo, horriffica, cornuta, & tanquam cacodaemonis. Ad dextram binae cruces inter se cohaerentes. Ad laeuam obscoena pars mulierum: eique aduersum, & tanquam infestum pudendum viri membrum. Statim vt

¹¹ SZÖNYI György Endre, *Molnár Albert és a „titkos tudományok”*. In: *Szenci Molnár Albert és a magyar késő-renaisszánsz*. Szeged, 1978. 49–57.

¹² VÁSÁRHELYI Judit, i. m. 402.

¹³ „Auch Szilágyi und Lugossy waren der Meinung, daß die Sage über Albert Molnár schon kurz nach seinem Tode entstehen konnte, wie das bei Bisterfeld geschah, der auch vom Ausland nach Ungarn gekommen war. Die Sage konnte also schon unmittelbar nach dem Tod Molnárs entstehen, die in unserem Text erhaltene Form kann aber erst aus den 20er Jahren des 18. Jahrhunderts stammen.” G. TOLNAI, *Zur Geschichte der Faust-Sage in Ungarn (Gesang des Albert Molnár) – Acta Litteraria* 6 (1964) 15. Nem lehet kétség, hogy a Tolnai által megismert Georgius Jantso a szövegének egy részletét („...vérel tött kéz írást pénzért. Kitül hogy szabadulása Lenne vigasz taltatása, Nép Istentül kegyelmet kért, nyert. Finis.” u. o. 5.) azt a történetet röviden közölte, amit Bagalyi egy korábbi és pontosabb formában ismert. Hol található az eredeti forrás? Erre a kérdésre most nem tudunk választ adni. De a történet Molnárról talán valamilyen 17. századi nyomtatványban megjelent, és így juthatott az ország különböző részeibe. Nem valószínű, hogy népmeséről lehet szó. Tapasztalataink alapján a Molnár változatnak eredeti szerzője valószínűleg megint író volt, aki a református Molnárt vallásos és ellenséges szempontból helyezte a régi történet középpontjába.

¹⁴ H. WENDROTH, *Hondorff als eine Quelle des Faustbuchs – Euphorion* 11 (1904) 701–705. BARON, 75. W. BRÜCKNER, *Volkserzählung und Reformation. Ein Handbuch zur Tradierung und Funktion von Erzählstoffen im Protestantismus*. Berlin, 1974. H. SCHADE, *Das Promptuarium Exemplorum des Andreas Hondorff. Volkskundliche Studien zum protestantischen Predigtexempel im 16. Jahrhundert*. Diss. Frankfurt, 1966.

obscoenas illas imagines vidit, oculi nigrescere coeperunt, vertigine rapi caput. Neque soli sibi se iam credebat, quocunque iret subinde respectans, tanquam a tergo insequentem quempiam videret. Iam contubernalis quidam adolescens animaduerverat, nouum ali monstrum, expiscatur. Praeceptoris iussu puer omnem rem aperit. Persuasus chartam sacram in ignem conicit. Ea semihora mediis in flammis durauit inusta, quum nulla magis materia ignem rapiat, adeo, vt puer ipse admirans exhorresceret. Cognatus libro octauo Narrationum."

„Ante aliquot annos in Thuringia adolescens Satanae se ipsum dederat, qui dicto tempore eum aucturus erat. Verum paenitentia ductus adolescens, piorum precibus pro se & salute sua intercedi petiit. Quibus impetratum a Deo, vt e Satanae faucibus ereptus. Ecclesiae Christi rursus insereretur. Ad quae Lutherus ait: Profecto haec non sunt vana & inania terriculamenta, imo horrenda sunt, ideo tales historiae sunt obseruandae, vt modestiores & vigilantiores simus, cogitantes de hoc dicto I. Iohann. 3. Christus filius Dei apparuit, vt opera diaboli destruat: Hoc ipsum tempus est periculosum, non tantum propter stellarum inclinationem, sed maxime propter diaboli insidias, qui ab omnibus partibus Ecclesiam Christi acerrime oppugnat.”
(A. HONDORFF, *Theatrum Historicum*. 164.)

Elképzelhető, hogy ezek olvasása sugallta Bagalyinak, hogy a régebbi források alapján a könyvet egy további történettel egészítse ki.

A német és magyar ördögszerződésről szóló történetek vizsgálása és összehasonlítása mindenekelőtt arra szolgálhat, hogy a Faust-monda keletkezési körülményeit és kialakulását jobban megértjük. Egyik közös vonásuk a nagyfokú érdeklődés a varázslás képessége iránt, amelyhez ördögi szerződéssel lehet csak hozzájutni. Megfigyelhető, hogy a részleteket szerzőink minden esetben változtatják. A nevek és személyek kicserélhetőek: például Luther Szent Basilius helyébe kerül; Cognatus Luther szerepét veszi át. Faustot és Szencit a wittenbergi diák helyett látjuk. A német változatokban a varázslás nagy veszélye mindig a középpontban marad, a tizenhatodik század második felében pedig még erősebben jelentkezik és végül is ennek vonzereje hozza Faustot a wittenbergi diák helyébe. A magyar szerzők a legnagyobb veszélyt nem a varázslásban, hanem a kísértésekben az ivásban, a bujálkodásban, és a kapzsiságban látták. Ez a különbség a veszélyek értékelésénél még másképpen is megmutatkozik. Magyarországon az ördögnek nem sikerült megnyerni magának a bűnöst. Itt a bűnösnek megbocsátanak. Nem ismerték a történetnek a későbbi, németországi fejleményét, ami erőteljesebben tükrözi a boszorkányok üldözését, amikor a bűnök megbocsátására nincs már kilátás. És hogy ne maradjon kétség az ördögi varázslat veszélyeiről, a történet hangsúlyozza, hogy a bűnös végső útja egyenesen a pokolba vezet. Ez az ítélet olyan szükségszerűnek látszott, hogy a bűnöst csak sokkal később, és már csak az irodalomban lehetett megmenteni.

Frank Baron

HUNGARIAN VARIANTS OF THE FAUST LEGEND (Peter Bornemisza and Albert Szenci Molnár)

This article attempts to place two independent Hungarian devil pact stories into the context of an evolutionary process that produced the Faust legend. Records of Luther's table talks reveal the origins of these stories. In 1538, a student in Wittenberg confessed to Luther his pact with the devil. More than a decade later, Melancthon related this event with new details. Intertwining motifs from saints' legends, Melancthon totally transformed the original narrative. His transformation reflects typical patterns, which are repeated in the later evolution of the devil pact story. This essay traces the influence of Melancthon's report and shows how it formed the basis of the Hungarian stories as well the conception of the devil pact in the Faust Book of 1587.